

Szilasi László

„EGYIKE IS KÉTSÉG”
Az irodalmi Ábrahám-komplexumról¹

„Függ a titoktól, mert benne áll.”

Ma is úgy gondolom, hogy amikor nemrégiben azt állítottam: Ötvös Péter *Zrínyi Miklós cím nélküli verséről* szóló értelmezése² „az ortodox belső retorikai elemzés talán legkitűnőbb hazai példája”,³ mértéktartóan és igazságosan jártam el. Meggyőződésem, hogy szakmánk alapvető interpretatív tanulmánykötetének⁴ megjelenése óta a régi magyar irodalom területén a klasszikus retorika fogalmainak szisztematikus alkalmazása kínálta fel a leggazdagabb értelmezői lehetőségeket – s e meggyőződésem mellett, azt gondolom, épp Ötvös Péter (magát, feletébb rokonszenves szerénységgel, töredékes vázlatként megjelenítő) dolgozata a legerősebb érv (*argumentum*). Ez a retorikai tekintetben komplexnek, már-már totálisnak tekinthető interpretáció valójában azonban nem csupán a Zrínyi-szöveg több szinten megvalósuló (a beszédteni készletet a kifejezés eszközének, a már eleve meglévő jelentés lehetőség szerint áttetsző közvetítőrendszerének tekintő, s talán csupán ennyiben) *ortodox* retorikai vizsgálatát végzi el, méghozzá egyedülállóan kimerítő részletességgel (vegyük észre például, hogy az értelmezői szótáraknak azóta sem lettek maradéktalanul integráns részei a *hipotetikus antitetikus szillogizmus*hoz hasonló, igencsak operatív szószerkezetek),⁵ hanem határozott mozdulattal előkészíti és meg is nyitja az utat olyan olvasásmódok felé is, amelyek elsősorban a retorikai eljárások és az egyéb közvetítőrendszerek konstitutív, a jelentéseket egyéb szándékoktól nem ritkán teljesen függetlenül generáló teljesítményeit hangsúlyozzák. Teljesen nyilvánvaló, hogy a (többnyire Paul De Man

¹ Mint sokan mások, dolgozataimat én is akkor szoktam a lehetőségekhez mérten késznek tekinteni, amikor Ötvös Péter (tüzetes olvasás után) rájuk üti az *imprimaturt*. Mivel ebben az esetben ennek a számomra oly kedves műveletsornak, a meglepetés-koeficiens szinttartása érdekében, ideiglenesen el kellett maradnia, az önzetlen és türelmes segítséget ezúttal Fazekas Sándornak, Font Zsuzsának, Karácsonyi Juditnak és Vadai Istvánnak kell megköszönnöm.

² Ötvös Péter, *Zrínyi Miklós cím nélküli verséről* = „Mint sok fát gyümölcsössel...” (*Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*), Bp., 1997, 34–42. – Az eredeti kifejezés („*ortodox retorikus belső elemzés*”) Szígyeti Csabától származik, lásd ÖTVÖS, *i. m.*, 35.

³ Lásd: SZILASI László, „Nem ma”. *Az irodalom küllőgyeitől való ideiglenes tartózkodásom okairól* (*Válasz Takáts Józsefnek*), ItK, 2003/6, 742–755 (746).

⁴ *A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1979.

⁵ Lásd ÖTVÖS, *i. m.*, 37.

nevéhez kötött, s talán csupán ennyiben) *neológ* retorikai olvasás sokak szerint túlzottan is felszaporodó kortárs eredményei korántsem tűnének annyira légből kapottnak, ha tudománytörténeti előzményként legalább egy tanulmánykötetnyi, az Ötvös Péteréhez hasonló szigorral és következetességgel megírt, józan retorikai értelmezésre támaszkodhatnának. Ezek megírása azonban, tudjuk, elmaradt.⁶

Bár a lehetőségek ebben az esetben igazán számosak, jelen alkalommal Ötvös Péter *Elégia*-elemzésének csupán egyetlen szálát kívánom továbbgombolyítani. Balassi Bálint utóélete felől vizsgálódva⁷ különösképpen fontosnak tartom ugyanis, hogy Ötvös Péter interpretációja nem olyan *Elégiát* olvas, amelyben Zrínyi Miklós korán elhalt, Izsák nevű fiától búcsúzik, s eközben magát Ábrahámként nevezi meg, hanem olyat, amelyben a magát mindvégig Ábrahámként megjelenítő beszélő siratja Izsákot – szinte teljesen függetlenül attól a (korántsem eldöntött)⁸ kérdéstől, hogy született- s meghalt-e egyáltalán a szerzőnek valaha is ilyen nevű gyermeke. A megnevezések valóság-alapú metafora helyett disszimilatív-alluzív exemplumként (Móz I,22) történő értelmezése döntő, különösképpen jelentős következményekkel járó interpretatív mozzanat. Ugyanis nem csupán az első strófa jelentését segít tisztázni,⁹ hanem elvezet egy kivételesen különleges, a régi magyar irodalom egészében is alighanem társtalan pillanathoz: a *hit*, az Istent kezdő és végpontként tételező *ideológia*, a biblikus-keresztény *ethosz*¹⁰ tagadhatatlan megingásának, szinte teljes nyíltsággal megjelenített (s talán épp ezért kéziratban maradt) összeomlásának feltárásához is. Ötvös Péter szövegértelmezésének (a lezáró összegzést kerülni igyekvő) végkifejletét idézem:

„Jóllehet mind jóért, körösztért és bal szerencséért az Istent kell áldani, a fülemüle régi bánatja ellenére erről ad példát, a biblikus igazság a személyes szférában mégis csak disszonánsan érvényesül (10-11. strófa). [...] A *vala mint egy szép virágszál* azokat az értékeket, amelyeket a *virág* kapcsán felsorakoztatott (*virágjában megmarad mindenkor ottan*), most [a 14. strófában] a visszájára fordítja, a *kertek* az utolsó sorban immár nem a Paradicsom kertét jelentik.”¹¹

Ezen összeomlás megjelenítésének szinte teljes poétikai-retorikai nyíltsága elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a szöveg, isteni és emberi tereket és idöket ütköztetve, de egyszerű szembeállításukra módot nem adva, rendre lebontja a frissiben kiépített vigasztaló szólamokat. Az első egység (1-4. strófa) azzal a

⁶ E hiány későbbi következményeinek kérdéséhez lásd még: SZILASI László, *A történeti poétika története (1982–2000)*, BUKSZ, 2001. ősz, 258–264. = *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003, 240–252 = HORVÁTH Iván, *Balassi Bálint költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 2004. Függelék.

⁷ Készülő munkám jelenlegi munkacíme: *A sas és az „apró madarak” (Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában) Poétikai változások a magyar nyelvű költészetben az Istenes énekek megjelenése előtt: egy imitáció-központú irodalomtörténet kísérlete.*

⁸ Az Izsák névvel kapcsolatos biográfiai aggályokról lásd: KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 256–257, valamint 331–332.

⁹ ÖTVÖS, *i. m.*, 37.

¹⁰ ÖTVÖS, *i. m.*, 36.

¹¹ ÖTVÖS, *i. m.*, 39.

klasszikus, topikus¹² vigasszal zárul, hogy a Paradicsom kert kívül helyezi a kis virág Izsákot a földi időn és az evilági bánaton, hogy a fiú, épp halála által, „[V]irágjában megmarad mindenkor ottan” (4/1.), de ezt azonnal megsemmisíti a második egység (5-7.) azon egyéni szempontú, de más létezőkre is kiterjesztett felismerése, hogy a beszélő így, másik térben és másik időben létezően, *nem élheti gyümölcsét* az elhunytak, mert *nem érte meg*,¹³ hogy az gyümölcsöt hozzon (5/3). Ez az egység mindezek után, szinte természetes módon, a *mindent el kell szenvedni* keresztény-sztoikus tézisébe torkollik (7.), amit azonban a záróegységben (8-14.) végérvényesen szétzúz az egyénileg tervezett közös jövődő megsemmisülése feletti apai fájdalom. Ezeket a történéseket alig-alig fedi el, a panasz szélsőségesen radikális hangjait alig-alig halkítja, sőt: talán éppen feltárja és felerősíti mindezt, hogy a szöveg nem tulajdonítja Izsák halálát egyértelműen Isten akaratának. Ezen állítás többszöri előfordulása (2., 3/1., 7/1.) mellett előbb a *fátum* (6/3), majd az *irigy szerencse* (10/1-2), végül az *irigy halál* (14/1-2.) neveztetik meg tettesként. Az egyetlen épen megmaradó vigasz Izsáknak az *evilági* kertek szépségére gyönyörűen álló szép virágszálhoz való *hasonlíthatósága* (14/3-4.): a gyermeknek a Paradicsom kertből e módon mégiscsak megtörténő költői, fikatív, retorikai, figuratív visszaszerzése, a költészet vigasztalása – *consolatio poeticae*.¹⁴

A hit és a filozófia vigasztalásának lehetetlenné válása után tehát csak a költészeté marad meg érintetlenül. A kérdés, az elődömtől korántsem független saját kérdésem mindezek után nyilvánvalóan csak az lehet, hogy *előkészíti-e*, s ennyiben *igazolja-e* ez a szöveg ezt a saját korában mégiscsak egyedülállóan váratlan végkifejletet. A kis Izsák *Virágjában megmarad mindenkor ottan / Itt pedig az földön lett volna hervadtan* (4/1-2) – előtte azonban, ha jól értem, gyümölcsöt

¹² E vigasz topikusságát jól mutatja, hogy az első egységre jellemző szókinccs, történet-alakítás ill. argumentációs stratégia a misszilis-hagyományban még a következő század első harmadának végén is jól dokumentálható. Lásd pl.: DÁNIEL István levele Cserey Mihályhoz, 1733. április 18. = *A vargyasi Dániel család közpályán és a magánéletben*, szerk. VAJDA Emil, Bp., 1894, 503–505 (főként: 504).

¹³ Elfogadom Font Zsuzsa olvasati javaslatát: a kézirat 5. strófájának harmadik sorában a harmadik szót (*ertem*) az eddigi olvasati hagyománnyal ellentétben nem *élem*, hanem *értem* alakban kell átírnunk.

¹⁴ Jól látható, hogy a költészet ezen vigasztaló potenciálja jórészt azon alapul, hogy a *hasonlat* ebben a poétikai rendszerben olyasféle funkciókat is betölt, mint a későbbiekben az *apostrophé*: képes arra, hogy átjárásokat teremtsen különböző idők között, hogy a valós, múló idő helyébe a diskurzus állandósított jelenét állítsa. E funkció működéséről bővebben lásd: Jonathan CULLER, *Apostrophé*, ford. SZÉLES Csongor, Helikon, 2000/3, 370–389.

hozott volna (5/3.).¹⁵ De mik is lennének valójában azok a gyümölcsök, melyeknek általa történő *élhetetlenségét, meg nem érését* ill. *be nem érését* a beszélő oly keserűen siratja? A szövegnek az ezen, úgy tűnik, egyáltalán nem mellékes kérdésre adott válaszai fokozatosan egyre bővebbek. Az 5. strófa szerint e gyümölcsök csupán abban álltak volna, hogy

Urának, hazának
És nagy Jehovának
Had talált volna kedvét,

ami nyilván a *senior*, a *patria* és a *Deus* fogalmi hármasságában álló, hagyományosan megszentelt *vazallusi* vitézi szolgálatra utal.¹⁶ A 6. strófa a *család* (*familia*: Zrini) személyre szabott érvével (*argumenta a persona*), ill. a *gloria* és a *fama* generációkon átívelő, s az apa által azonnal teljes egészében kisajátított (*Kedvet tett volna nékem*) erejével egészíti mindezt ki:

Hogyha ember korban
Ő gyuthatott volna,
Azt bizonynal elhittem,
Ő Zrini jó névvel,
Vitéz magyar kézzel
Kedvet tett volna nékem.

Az utolsó versszak előtti, s tematikailag már a *vigadozó*, Istennek hálát adó, hozzá *verssel* imádkozó fülemile képével (9/3-4.) felvezetett strófákat (12-13.) pedig már teljes egészükben idéznem kell.

¹⁵ A vers által tételezett Paradicsomban ezek szerint mindenki abban az életkorban éli örök életét, amelyben elhalálozott. Ezt az elgondololást nyilván hasznos lenne összevetni a korabeli túlvilág-elképzelésekkel, de erre jelen keretek között nincs terem. – Jeleznem kell: magam is érzékelem, hogy a vers metaforikája nem hézagatlanul folyamatos. Az első (1-4. str.) és a harmadik egység (8-14.) elsősorban a (talán valóban Rimayt követő [Lásd KOVÁCS, *i. m.*, 257–258]) plántált *virág* metaforájának jegyében építkezik, a másodikban (5-7.) kétségtelenül *pálmafa* képe dominál. Ha azonban észrevesszük, hogy a *közölés* által az 5. strófa utolsó három sora (ha – Font Zsuzsa figyelmeztetése nyomán – jól értem) azt panaszolja föl, hogy Izsáknak, *mint termett pálmafának köllött volna elröndölni menését* (nem pedig így: gyümölcsözés előtt. *virágjában*), akkor mégiscsak fennállnak azok a rejtettebb tropológiai és narratív viszonyok, amelyek indokolttá teszik a metrikailag is elkülönített egységeken átívelő jelentéstulajdonításokat.

¹⁶ Kétségtelen, hogy az 5. strófa negyedik sorának második szava (*hazának*) a *hazának* alak mellett *háznak* alakban is átírható. Ebben az esetben Izsák az atyai tervek szerint a legfelsőbb *senior*nak, a királynak, a Zrínyi-háznak és Jehovának találta volna kedvét, amiben nem nehéz észrevenni a jelentős utóélettel rendelkező *Isten* (Jehova) – *haza* (király) – *család* (Zrínyi-ház)-hármasságot (Font Zsuzsa értelmezése). Ezen megfontolandó javaslat ellenére értelmezésemben azért tartottam ki mégis Ötvös Péter olvasata (*hazának*) mellett, mert így olyan szöveg jön létre, amelyben retorikailag indokoltabbnak érzem a 6. strófa hosszasan és ellentétező kifejtett egyéni szempontú *familia*-argumentumát, továbbá a 12. strófa (azt hiszem: vitathatatlan olvasatú) utolsó két sorát: „*Hogy követi, meg is haladja versemet / És szegény hazánkért igyekezetemet.*” (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

Így számlálom vala az én jövődömet,
Hogy sok üdö múltván ez megvált engemet,
Hogy követi, meg is haladja versemet,
És szegény hazánkért igyekezetemet.

S zengőbb trombitával magyar vitézséget,
Fogja énekelni erős kar erejét,
És hogy ű is osztán érdemeljen illet,
Kinek énekelhessék cselekedetetét.

A vitézi dicsőség képei kényszerítő erejű, ismert hagyományú logikával¹⁷ futnak bele a *laus* képzetkörébe. Dicsőítő verseket írni és dicsérendő tetteket végrehajtani: ez lett volna a feladat, ez lett volna a gyümölcs. Talán még figyelemre méltóbb azonban, hogy a beszélőnek a jövőről megalkotott elképzelései mindközben az *imitatio* fogalomkörének¹⁸ mennyire szoros kötésébe állítják bele Izsákot, kettős értelemben is. Az utódnak, sok idő múltán, mindkét területen: a versszerzésben és a hazáért való igyekezetben egyaránt fel kellett volna váltania elődjét, a helyébe kellett volna állnia. Annak dicsőítő verseit és dicsérendő tetteit egyaránt *követnie* kellett volna, s végül meg is kellett volna *haladnia* azokat.¹⁹ Költő és hadvezér²⁰ – Izsáknak cselekedeteiben és verseiben tehát ugyanazt az utat kellett volna járnia, mint elődjének, de messzebbre kellett volna eljutnia.

¹⁷ KLANICZAY Tibor, *A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században* = Uő., *Pallas magyar ivadéka*, Bp., 1985, 41–59.

¹⁸ A fogalomkört tárgyaló magyar nyelvű fontosabb szövegekként lásd: GERÉZDI Rabán, *Balassi Bálint utóélete*, Itk, 1968/4, 401–410; BÁN Imre, *Az imitatio mint a reneszánsz arisztotelizmus esztétikai kategóriája*, FilKözl, 1975/4, 374–386 = Uő., *Költők, eszmék, korszakok*, szerk. BITSKEY István, Debrecen, KLTE, 1997; KOMLOVSZKI Tibor, *Rimay és a Balassi-hagyomány*, ItK, 1982/5-6, 589–600; SZIGETI Csaba, *Appendix Balassiana (Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő nemesi műköltészetben)*, ItK, 1985/6, 675–687; NAGY Levente, *Imitációs technikák három 17. századi eposzunkban (Szigeti veszedelem, Kemény és Rákóczi-eposz)* = *Az olvasó – az olvasás. Irodalmi tanulmányok*, szerk. L. SIMON László és THIMÁR Attila, Bp., FISZ, 1999 (FISZ Könyvek, 1), 185–199; valamint *Retorikák a reformáció korából*, szerk. IMRE Mihály, Debrecen, Kossuth, 2000 (Csokonai Könyvtár, Források, 5).

¹⁹ A megfogalmazásmód annyira hasonlatos, hogy a 13. strófa 3. sorának (*Hogy követi, meg is haladja versemet*) tekintetében még akár a Balassa-kódex kísérőszövegeivel való kontakt-hatást sem tartom kizártnak. Lásd pl: „*Kezdenek itt már külömb-külobm féle szép énekek, melyeket ez mostani poéták szerettek, akarván az poétaságban elmejeket fársztván futtami az Balassi Bálint elméjével, és poétaságban elérni, és meg is haladni, melynek bizony csak az egyike is kétség, nem-hogy mindkettő.*” (*Balassa-kódex*, közléteszi KÖSZEGHY Péter, előszó, átírás, jegyzetek VADAI István, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 175) – Lásd még: VADAI István, *Balassi Bálint fajtalan éneki*, ItK, 1994, 673–681.

²⁰ Az, hogy ez a (magyar irodalom önértésére Zrínyi szablyájának és pennájának, Petőfi alakjának, meg a *Nyugat* Mikes-logójának közvetítésével egészen Ottlik Gézáig jelentős hatást gyakorló) kettősség elsődlegesen mennyiben a Zrínyit megelőző Balassi utóélet teljesítménye, jól kiolvasható pl. Rimay: *Isten Asszonyokkal égben...* incipitű versének (RIMAY János *Összes Művei*, összeállította ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1955, 46, Nr. 7.) ill. Balassi: *Ez világgal bíró...* kezdetű énekének (BALASSI Bálint *Összes Művei*, összeállította ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951, 88, Nr. 44.) összevetéséből.

Izsák, az utód, e tervek, jövőendő-számlálások szerint *letzten Endes* nem lett volna más, mint az előd, Ábrahám *javított kiadása*. Isten, a fátum, a szerencse vagy a halál ezeket a számításokat rombolta szét. Izsák korai halála lehetetlenné tette az egyén létének a *saját halálon* túlnyúló, irányított utóéleten és imitációs logikán alapuló, szerves meghosszabbítását. S mindez – innen látható be – a beszélő számára legalább akkora súlyú ok a panaszra, mint a fiú korai halála. Magát, számára elveszett, mert általa immár irányíthatatlanná vált utóéletét (is) siratja. Az ő tavaszát rontotta el az irigy szerencse (10/1), az ő jövőendője lett oda (12/1), az ő keblére csapott le az a szörnyű kasza²¹ (14/2).

Ebből a nézőpontból aztán felettebb szembeötlő, valójában mennyire *nem* szereplője ennek a szövegnek Izsák: a diskurzus, voltaképp igencsak meglepő módon, tulajdonképpen teljes mértékben az ő feje fölött zajlik. Zrínyi Miklós különös, cím nélküli verse műfaját tekintve végülis valamiféle halottsirató. Ám a műfaj ősi, Zrínyi korában meglehetősen széles áradású tradícióitól eltérően sem a halott megszólítása (*apostrophé*), sem annak beszélgetése (*prosopopoeia*) nem lelhető fel benne. Izsákhöz nem szólnak, Izsák nem beszél. Amiképpen – valójában – megszólítás és megszólalás nélkül marad az őt elpusztító erő is, legyen az akár Isten, a fátum, a szerencse vagy a halál. Ebben a szövegben mindvégig az Ábrahám arcát magára öltő beszélő a szó, s azt sohasem Izsák vagy annak gyilkosa, hanem – ugyan konkrét megszólítás nélkül, de – mindvégig, pillanatnyi megingás nélkül az olvasó felé irányítja. Ha pedig – ahogy erre minden okunk megvan – a halotti búcsúztatók döntő retorikai mozzanatának a halott beszélgetését, a halottnak az ittmaradóktól való fiktív, a retorika eszközeivel létrehozott búcsúzását tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy ebben a szövegben tulajdonképpen a magát Ábrahám maszkjában és szavaival folyton beszélgető narrátor a valódi halott.²² Az elégia elsősorban *őt* siratja. A költészet vigasztalása pedig elsősorban abban áll, hogy a poézis inherens eszközei által a fiú korai halála miatt elveszített költői *posteritas* mégiscsak visszaperelhető.

És most álljunk meg egy pillanatra, és vegyük végre észre, hogy a vers alap-története, a fiú korai, az apáét megelőző (s meglehet, teljes egészében fiktív) halála, ebben a tárgyalásmódban az előd és az utód közötti *irodalomtörténeti* viszony teljesen más módjára kínál modellt, mint azt általában megszokhattuk. Az irodalmi változásokat az irodalomtörténet-írásban általában a *Oidipusz-komple-*

²¹ Azt hiszem, kétségtelen, hogy a *fülemlére* lecsapó *kasza* némiképp zavaros képnek tekinthető. Ez azonban – úgy vélem – organikus folytatása és betetőződése a vers (Ötvös Péter által megfigyelt: *i. m.*, 39.) lassú *átlátszóvá* válásának. A nyelv, a tropológia leromlása nagyon pontosan viszi színre a legfontosabb panaszt: a hiányzó utóélet miatt bekövetkező bizonyosnak látszó költői megsemmisülést.

²² Az arc megrongálódásának és helyreállításának retorikai stratégiáihoz lásd: Paul DE MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, ford. FOGARASI György, Pompeji, 1997/2-3, 93–107. – Az arc helyreállításának Balassi-követő poétikai szokásairól lásd: OLÁH Szabolcs, *Az inspirált költészet poétikája: Hogyan befolyásolják a líra XVII. századi fogalmát a szabálypoétikák, a hívő ember valóságképzetei és a lejegyzőrendszerek?* (Az egyházi énekköltészet formaelvei a 17. században; egyéni vallásosság és közösségi énekköltészet viszonya). Kézirat.

xum²³ mintázatai szerint szokás cselekményesíteni:²⁴ az utód kezdettől fogva követi, majd apránként felülmúlja elődjét, életével és tetteivel öli meg, egyben avatja atyjává.²⁵ Ez a fiú azonban nem *élete*, hanem *halála* által öli meg az apját. Zrínyi cím nélküli versében az utóélet, az utód, a követő, az imitátor eljövendő élete és tetteinek sora teljes egészében, eredendő magától értődőséggel áll az előd hatalmában, az atyai mivolt és hatalom eleve, az utód későbbi tetteitől függetlenül létezik, és képes részletekbe menően előre megírni saját későbbi utótörténetét – a szinte feldolgozhatatlan súlyú tragédia éppen abban áll, hogy egy külső, felülmúlhatatlan erő kivételes esetekben mindennek ellenére mégiscsak képes megsemmisíteni a hibátlan atyai tervezetet. Ábrahámnak kizárólag Istennel, a fátummal, a szerencsével, a halállal van vitája, ezt tárja részletesen az olvasó elé. Izsák nem veszélyes vetélytárs, Izsák nem akceptálható vitapartner, Izsák nem önálló tényező. Azt hiszem, a hagyomány működéséről alkotott előfeltevéseknek ezt a speciális konglomerációját bizvást (mert nem előzmények nélkül) nevezhetjük *Ábrahám-komplexumnak*.

Az irodalomtörténet-írás számára a narratív modell megválasztása korántsem mellékes kérdés. Példának okáért: Balassi Bálint XVII. század eleji utóéletét, ezt a Zrínyi Miklós költészetétől korántsem idegen²⁶ történetet szorosan vizsgálva nagyon könnyen juthatunk arra a narratíva formájú következtetésre, hogy az utódok (Rimay, Wathay, Madách és a többiek) előbb szinte szolgálai követik, azután egyre radikálisabban újraolvassák, végül pedig (apránként) odahagyják mesterük költészetét. Az utódok követés-története az *imitatio* – *aemulatio* – *altera inventio* sorrendet követi. Ebben pedig, némi igyekezettel, előbb-utóbb alighanem valóban felfedezhetnénk a hatás-izony (*anxiety of influence*) nagyhatású bloomi elméletének és modelljének megjelenését is: választás – szövetség – rivális inspiráció –

²³ E komplexum legtágabb látókörű magyar nyelvű tárgyalásaként lásd: DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai – Universitas, 2004, 225–357: *Őskerésés - Egy irodalomtörténeti eredetválasztás Oidipusz-drámája* című fejezetében.

²⁴ A fogalom értelmezéséhez lásd: Hayden WHITE, *A történelmi szöveg, mint irodalmi műalkotás*, ford. NOVÁK György = *Testes könyv*, szerk. KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor S. K., ODORICS Ferenc, Szeged, 1996 (Dekon-könyvek, 8), 333–354. A tágabb kontextushoz lásd még: Hayden WHITE, *A történelem terhe*, Bp., Osiris, 1997. – A WHITE nézeteivel kapcsolatos vitákról jó áttekintést ad: *A történelem poétikája*, szerk. és vál. THOMKA Beáta, Pécs, Kijárat, 2000 (Narratívák, 4).

²⁵ Konkrét esettanulmányként lásd: SZILASI László, *A Koperczky-effektus, avagy miképpen fiadhatja egy beszéd a saját apját (Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival, IX. fejezet)*, Holmi, 1997. szeptember, 1256–1272 = *A szerző neve DEKONFERENCIA-IV. Szeged [in Mojo] 1997. április 17-18.*, szerk. FOGARASI György, ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalom-elméleti Csoport, 1998 (deKON-KÖNYVek, Irodalomelméleti és Interpretációs Sorozat, 11), 118–145 = SZ. L., *A Koperczky-effektus*, Pécs, Jelenkor, 2000, 80–109.

²⁶ Lásd pl.: LUDÁNYI Mária, *Balassi Szép magyar komédiájának közvetlen hatása a hazai udvari dráma fejlődésére*, ItK, 1976, 676–681; KAZINCZY Andrea, *Adalékok Zrínyi Balassi- és Rimay-ismeretéhez*, ItK, 1984, 635–636; KOVÁCS Sándor Iván, *i. m.*, 77–78, 111–114, 129–132. – Lásd még: ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint utóélete*, ItK, 1955, 407–424 = Uő., *Balassi-tanulmányok*, Bp., 1972, 387–423.

Új Költőtípus – előd-értelmezés – előd-felülvizsgálat.²⁷ Ettől azonban nem csupán az tart vissza, hogy Bloom saját elképzeléseit – nagyon becsületos és vonzó módon – elsősorban a felvilágosodás *utáni* költészetre tartja érvényesnek,²⁸ a korábbiakat pedig – hallgatólagosan – meghagyja az *imitatio* terepének, hanem az is, hogy a Balassi-imitatio története Zrínyi *Elégiájának* (Ötvös Péter által fókuszált) fényében sokkal inkább tűnik *Ábrahám*, mintsem *Oidipusz* történetének. „*Ez azt jelentené, hogy nem egyedül az apagyilkosság lenne ennek a kultúrának az alapja, nem a fiú írná a történetet, nem zené az apát, hanem az Ábrahám-Izsák történet, az Ábrahám és az Isten közötti titok, mely Izsák előtt titokban marad.*”²⁹ Az Oidipusz-komplexumhoz szabott narráció azt sugallná, amit a szövegek voltaképp csak nagyon-nagyon ritkán támasztanak alá: hogy a követők *aemulatív* törekvései egyben *apagyilkosság*-kísérletek is lennének.

„*Nem a kéznél lévők közül, a rendelkezésre állók közül a legjobbat kiválasztani, hanem a legjobbat megteremteni: új teret.*”³⁰ A kortárs-irodalmi hagyomány-elképzelések jelenléte az irodalomtörténet-írásból természetesen mindig kiiktathatatlan. Ám az imitáció-alapú költészet *etoszából* alapvetően mégiscsak hiányzik a teremtés ezen kultusza. Az imitáció-alapú költészet *fejlődése* a kéznél lévő, a rendelkezésre álló lehetőségek közötti választásokon és a *különböző* kiválasztott elemek *más-más* stratégiájú felülmúlási, meghaladási törekvésein alapul. Nincsen, nem létezik *új* tér. Minden poétikai tér *öröklött*. A játék mindig *azon belül* folyik. Éppen ezért az *imitáció* gyakorlatait az *anxiety* gyakorlataitól elsősorban épp az *különbözteti* meg, hogy a követés [*imitatio*] és a meghaladás [*aemulatio*], nem pedig az el(mis)másolás [*misprision*] és az elfojtás [*repression*] vezérlik. Az elődnek érintetlenül, vagy épp: megnövekedve kell kikerülnie az imitációs folyamatból, annak érdekében, hogy a követő *aemulatív* teljesítménye – hozzá képest – jól érzékelhetően mutatkozhasék meg. Az Oidipusz-narráció

²⁷ Harold BLOOM, *Költészet, revizionizmus, elfojtás*, Helikon, 1994/1-2 (Az amerikai dekonstrukció, szerk. KOVÁCS Sándor S. K.), 58–76. (76.: BLOOM ezen a ponton egy Thomas Frosch-citátum által összegzi saját tanait.) Ford. HÓDOSY Annamária. – A tan részletes kifejtése összesen öt (4+1) kötetben történt meg. Harold BLOOM, *The Anxiety of Influence. A theory of Poetry*, London, Oxford, New York, Oxford UP, 1973; *Kabbalah and Criticism*, New York, Continuum, 1975; *A Map of Misreading*, London, Oxford, New York, Oxford UP, 1975; *Poetry and Repression. Revisionism from Blake to Stevens*, New Haven, Yale UP, 1976; *The Western Canon*, New York, Harcourt Brace and Co., 1994. (A fontos magyar fordítás a negyedik, 1976-os könyvből származik: 31–51.)

²⁸ BLOOM, *i.m.*, 1994, 69.

²⁹ ORBÁN Jolán, *A dekonstruktív irodalomtörténet-írás lehetőségei és lehetetlenségei*, *Literatura*, 2005/3, 298–311 (307). – A tanulmány e ponton francia előzményre, a mester egyik legszebb, kései dolgozatára hivatkozik: Jacques DERRIDA, *Donner la mort*, Paris, Galilée, 1999, 173–190. – Derrida Kierkegaard-t (Sören KIERKEGAARD, *Félelem és reszketés. Harmadik probléma*, ford.: RÁCZ Péter, Bp., Európa, 1986) továbbgondoló szövege (mindennemű irodalomtörténet-módszertani visszhang nélkül) magyarul is megjelent: Jacques DERRIDA, *A halál adománya (Adni – kinek? A tudás paradoxona)*, ford. SZABÓ László, *Vulgo*, 2. évf./3-5, 144–160. Lásd még: John D. CAPUTO, *Pillanatok, titkok és szingularitások (A halál adománya Kierkegaard-nál és Derridánál)*, ford. KALMÁR György és SIMON Kata, *Vulgo*, 2. évf./3-5, 161–180.

³⁰ ESTERHÁZY Péter, *Utazás a tizenhatos mélyére*, Bp., Magvető, 2006, 16.

módszeresen lecsökkenti ezen (örző, védő, szolgáló, gyarapító, konzerváló) műveletek fontosságát – másfelől pedig nem ritkán indokolatlanul megemeli a követők poétikai teljesítményének értékét. Márpedig, bár az elkülönöződés imitativ-aemulativ vágya és igyekezete az előd szövegeinek poétikai szerveződéseit több esetben valóban meghaladhatóvá teszi, ám a követők szövegei számára az előd-szövegek és a nyelv közötti paktumok – konkrét poétikai tartalmuk tekintetében – többnyire voltaképpen mindvégig titokban maradnak. E paktumokat csak utólag, az ezen ismeretlent burkoló és hordozó meghaladási kísérletek olvasása által lehetséges megfejteni. Hiszen nem is léteznének, ha nem próbálták volna meghaladni őket. S ennyiben persze – de kizárólag csak ennyiben – az imitatio Ábrahám-komplexumában is a fiúk avatják előddé a korábbiakat. Ám nem az apák legyilkolása által, hanem azáltal, hogy azok (számukra ismeretlen, de csak általuk hozzáférhető) titkait hordozzák.

A következmények messzire vezetnek: meggyőződésem például, hogy az *imitatio* gyakorlatainak és a hozzájuk kapcsolódó Ábrahám-komplexumnak az Európában megszokottnál hosszabb (a felvilágosodáson is jóval túlnyúló) élettartama lehet az egyik oka a magyar irodalom azon alapvető *kultikus* hajlandóságainak, amelyeket még az Oidipusz-komplexumra fixált magyar irodalomtörténetírói tradíció sem tudott maradéktalanul és véglegesen elfedni. Az Ábrahám-modell gyakoribb aktiválása nem csupán ezeknek a kultikus szerveződéseknek a létrejöttét és működését tehetné, azt hiszem, jóval átláthatóbbá,³¹ de közelebb vezethetne azon (elismerem: archaikusabb és talán ritkábban felbukkanó, megmagyarázhatatlannak tűnő, s ezért gyakorta leértékelt) irodalomtörténeti és egyéb kapcsolatformáknak az alaposabb megértéséhez is, amelyekben az utód, a követő, a tanítvány szemmel láthatóan a legkevésbé sem érdekelt az előd, a követendő minta, a mester legyilkolásában. Nagyon is akarja az poétaságban elméjét fásasztván futtatni az mester elméjével: őt a poétaságban elérni, és meg is haladni – de közben mégiscsak, újra meg újra azt kénytelen derűs rezignációval konstatálni, hogy ennek *bizony csak az egyike is kétség, nemhogy mindkettő.*³²

László Szilasi

„EGYIKE IS KÉTSÉG”

About the Abraham Complex in Literature

In the history of European and Hungarian literature, the rhetorical changes of post-Enlightenment poetry are mainly employed using the narrative patterns – anxiety of influence and Oedipus-complex – elaborated and studied by Harold Bloom. However, even Bloom claims that these narrative patterns cannot be applied to the imitation-centered poetry preceding the Enlightenment. The essay – following Kierkegaard and Derrida – continues Ótvös Péter's interpretation of the poem by Zrínyi Miklós, the *Cím nélküli vers*, and argues that the most organic and useful models for the narratives of literary history on the rhetorical changes of the imitation-centered poetry prior to the Enlightenment may actually be the patterns of the Abraham-complex.

³¹ Ennyiben már korábban is segítségemre lehetett volna. Lásd pl.: SZILASI László, *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*, Bp., Osiris-Pompeji, 2000.

³² A mondat eredeti alakját lásd: *Balassa-kódex*, idézett kiadás, 175.

A. Ábrám-komplexum

BB: fülente
várhog XXV

42. Ha a szőlő ő
meg szőlő

ICP012

Zrínyi Miklós: [Elégia]

És az ő. d. d. (= 4. g. f. e. i.)

42. i. f. e. i. (f. e. d. i.) - f. o. n. e. l. t. j. e. r. o.

1. Elég volt Istennél Ábrahám jó kedve,
Fianak halála mert meg volt engedve;
Másképpen vagyok én Istentől büntetve,
Avagy talán inkább Istentől szeretve.
2. Meglátá kis Izsákot és megszereté,
Kar-angyalok között el is viteté,
Ezt az áldozatot menyben helyezteté,
Paradicsom kertiben ütet teteté.
3. Tudom, miért köllött most színtén az Úrnak
Paradicsom kertiben kis virág Izsák,
Tavasszal ugyanis virágót plántálják,
Ütet is most ültetik kised angyalok.
4. Virágjában megmarad mindenkor ottan,
Itt peng az földön lett volna hervadtan,
Ottan örök öröme neki az Úrban,
Itt búbanat ütet verné világban.
5. Ebben csak egy ok van,
Az kit én szívem bán,
Hogy nem élem gyümölcsét;
Uranak, hazának
És nagy Jehovának
Had talált volna kedvét;
Mint pálmafá fermett,
Úgy ő neki köllött
Elröndölni menését.
6. De heában sírok,
Utána ohajtok,
Fátum irigy énnekem;
Hogyha ember korban
Ő gyúthatott volna,
Azt bizonynal elhittem;
Ő Zrini jó névvel,
Vitéz magyar kézzel
Kedvet tett volna nékem.
7. Így akarta Isten,
Az ember mit tegyen,
Vele nem pörölhetni;
Az mi dolgunk nem más,
Csak mint pironkodás,
Mindent el kell szenvedni;
Mind jóért, körösztért,
És bal szöröncséjért
Az Istent köll áldani.
8. Ím mast ifiadik megvénuít esztendő,
Tavaszra fordula téli kemény üdö,
Újul föld, frissül viz, vigadik az erdő,
Teli szép madarakkal magas levegő.
9. Az szép fülemilét s irással úgy tetszik,
Régi bánat jáért hogy panaszkodik,
De nem, hanem még inkább ő vigadozik,
Hálát Istennek ad, verssel imádkozik.
10. Ah, az én tavaszomat irigy elrontá
Szerencse, sőt még inkább télre fordítá;
Derült szemeimet esőnek bocsátá,
Jéggel én szívemet s búval beburítá.
11. Gyönyörű madárkám, kicsin fülemilém,
Ah, igen hirtelen elröptile tülem,
Az énnékem vala minden reménségem;
De mint könnyű árnyék, elkele előlem.
12. Így számlálom vala az én jövendőmet,
Hogy sok üdö múlván ez megvált engemet,
Hogy követi; meg is baladja versemet,
És szegény hazánkért igyekezetemet.
13. S zengőbb trombitával magyar vitézséget,
Fogja énekleni erős kar erejét,
És hogy ő is osztan érdemeljen ilyet,
Kinek énekelhessék cselekedetét.
14. Ah, szép fülemilét az irigy halál
Leccsapá kebelemben szörnyü kaszával,
Izsákot, mely val mint egy szép virágszál,
Kertek szépségére mely oly gyönyörűn áll.

42. d. f. e. i. (f. e. d. i.) = m. s. f. e. i.

42. i. f. e. i. (f. e. d. i.)
é. k. a. r. e. t. e. n. e. t. ?
é. k. a. r. e. t. e. n. e. t. ?

a. m. i. e. t. : e. h. y. i.
s. i. m. e. g. i. : o. h. o. t.

$$4 + 3 + 7 = 14$$

Margináliák Zrínyi Miklós *Cím nélküli* versének Ötvös-féle átíratán és kéziratán
(Kiosztmány-facsimile: Szegedi Egyetem, BTK, Auditorium Maximum,
2006. tavasz, évfolyam-előadás)

Magyar nyelv és irodalom
 KÉRDÉS a XVIII. századi költészet témakörében (1659. É.É.É.É.)
 + kiegészítés
 + kiegészítés

Magyar nyelv és irodalom
 a XVIII. századi költészet témakörében
 (1659. É.É.É.É.)
 + kiegészítés
 + kiegészítés

- [1] Alcsúti Abraham jó költő.
 Farsang alkalmán mesterségesen írt verseket
 Műveiben nagyok és Francia szellemű
 Anyagi talán inkább Francia szellemű
2. Alcsúti Abraham és Alcsúti Abraham
 Hasonlóak a költészet és a művészet
 Az anyagi talán inkább Francia szellemű
 A művészet talán inkább Francia szellemű
3. Tudom, mi az a költészet, mi az a művészet
 A költészet talán inkább Francia szellemű
 A művészet talán inkább Francia szellemű
4. Alcsúti Abraham és Alcsúti Abraham
 Hasonlóak a költészet és a művészet
 Az anyagi talán inkább Francia szellemű
 A művészet talán inkább Francia szellemű
5. Alcsúti Abraham és Alcsúti Abraham
 Hasonlóak a költészet és a művészet
 Az anyagi talán inkább Francia szellemű
 A művészet talán inkább Francia szellemű

13

ebben csak egy ok van
 az, hogy a költészet talán
 inkább Francia szellemű
 A művészet talán inkább Francia szellemű

6. Alcsúti Abraham és Alcsúti Abraham
 Hasonlóak a költészet és a művészet
 Az anyagi talán inkább Francia szellemű
 A művészet talán inkább Francia szellemű

"Zinyi jó műveltségű
 költő, a költészet talán
 inkább Francia szellemű
 A művészet talán inkább Francia szellemű

7. Alcsúti Abraham és Alcsúti Abraham
 Hasonlóak a költészet és a művészet
 Az anyagi talán inkább Francia szellemű
 A művészet talán inkább Francia szellemű

Magyar nyelv és irodalom
 a XVIII. századi költészet témakörében
 (1659. É.É.É.É.)
 + kiegészítés
 + kiegészítés

8 /m megst hídik magst nemelt ofondó
Tudósi fordula teli kemény kúri
Vélit tölle friskul meg ungarok az Erdő
teli /p/ madarakkal magas leugró

9 Ad Sz utómbi jóvaltal ugi tőzik.
/kati/ bonyolított hogy pangódkodók
De nem bann magst inkap üregedőzik
Halar fennnek ad uffol imestőzik.

verssel
(székeslődel)

10 Ad az in Tanyómató hígy el vonta
Erdő. Lott magst inkap teli indita
Dovult fennvontó effőnik botgata
Lagot en, Dünamotó s. bunnál bi bunnit
Günyön madarakon kégyi tühmiton
Ad is birtalen /kőpuk/ telen
az lennikem vale minden romlyon
de minc könnin romok et kele lötön

12 Egy bannalomb vale egy en bündüvön
Kogy sok uki miltuan /sz. magst vale/ engemél
Egy könnit magst baladja /sz. magst/
Egy /sz. magst/ bannalomb is /sz. magst/.

versemet
karet - mutatw
kefőlad - illuvalia

13 Bannalomb bannalomb Magyar utó /sz. magst/
kogy enklely /sz. magst/ ker /sz. magst/
Egy bannalomb of /sz. magst/ bannalomb illot
Kintt /sz. magst/ bannalomb /sz. magst/.

14
tud³

Ad /sz. magst/ bannalomb az hígy bannalomb
bi bannalomb bannalomb /sz. magst/ bannalomb
Erdőnek magst vale mint egy /sz. magst/ bannalomb
kogy /sz. magst/ bannalomb magst /sz. magst/ bannalomb.